

Euskal kultura eta literatura 50eko hamarkadan

Gillermo ETXEBERRIA

0. Sarrera

50eko hamarkada hautatu dugu Miramarko aurtengo ikastarora-ko. Hamarkada garrantzitsu hau, gerraondoko mugimendu oso baten zati bat besterik ez da. Gudu zibilak erakarri zuen triskantza ikaragarriaren ondoren, berehala hasi zen erreakzio berria, haseran ikarati, eta gerora, ausarki hamarkada honetan ikus daitekeenez.

Uste dugu hamarkada hau ahaztuxea dagoela gure literaturarloan beste aro batzuen mesedetan. Baina garai honetan gertakari literario eta kultural interesgarriak eman ziren geroko euskal literaturan garrantzi esanguratsua izango dutenak, eta horiek izan dira gure asmo eta xede.

Gerra ondoren, euskal literaturak atzerriko bidea hartu zuen, zenbait kasutan Iparraldera joaz, eta, gehiengo batean Amerikarantz. Oro har aldizkarietan gauzatu zen zeregin hori: batzuek alderdien eskuetan zeudenak, EAJ-ren baitan, batik bat.

Horren adibide dira Buenos Airesen, 1942. urtean sortu zen EKIN argitalpen etxea, argitaratu ziren bizpahiru nobela, poesia eta bestelako liburuak: Juan A. Irazustaren Joanixio, 1946, Bizia garrantz da, 1950, J. Elizagireren Ekaizpean, 1948. urtean, Telesforo Monzonek Urrundik, 1945ean Mexikon eta Gudarien eginak, 1947an, Mia-ritzen.

Bitartean, ezer gutxi egin zitekeen muga barnean eta egin zitekeena ere, erdi ezkutuan egin behar izaten zen. Horren adibidea da

1948. urtean, hamaila kostata ia guztiz gaztelaniaz argitaratu zen *EGAN* aldizkaria. 1949. urtea eredugarri izan zen S. Mitxelenak argitaratu zuen *Arantzazu, euskal sinismenaren poema* liburua.

50. hamarkadan, literatur ekintzen bultzada berri bat nabaritu zen. Atzerriko zenbait idazle etxeratu ziren, guduak triskatu zituen taldeak berriro ere antolatzen hasi ziren, diktaduraren aurkako zenbait ekintza eta mugimendu indarberritu zen klandestinitatean. Aldizkariak eta gainerako publikapenak ugaltzen hasi ziren. Nabarmendu beharrekoa da Jokin Zaltegik, 1950. urtean sortu zuen *Euzko Gogo* aldizkaria.

Berpiztea gero eta nabariagoa zen. Orixek, aspaldidanik amaitua zuen *Euskaldunak* argitaratu zuen 50. urtean Itxaropena argitaletxean. Argitaletxe honek berak *Kulixka sorta* bilduma sortu zuen 1952. urtean. Autoreak eta obrak ugaltzen joan ziren: 1951.ean Salvatore Mitxelenaren: *Ama-semeak Arantzazuko kondairan*. 1954. urtean *Mila olerki eder* Aita Xanti Onaindiak, eleberriz zaharrak berrargitaratzen hasi ziren: *Kresala*, *Garoa*, don Nemesioren poesiak, Itzulpenak. Iparraldean Iratzederren poesia erlijjiosa, antzerkia, Lafitterren idazlana... Muga barnean zegoen zentsura Ikaragarria zela-eta, idazle sonatu askok Zaltegiren *Euzko Gogoa* argitaratzen zituen bere lanak.

Garai honetan, ausaz, generorik esanguratsuen poesia izan zen. Poesia hau guztia, ildo zaharrekoa zela esan daiteke, eragin lizardiaren eta bultzada berezia izan zuen genero honek. Halere, poliki-poliki, bide berriaren lehen urratsak nabarmentzen hasi ziren Krutwig eta Miranderen eraginez, batik bat.

Hamarkada honen erdi aldetik aurrera, aurretik herabeti azaltzen ari zen mugimendu hau guztia, indarberritzen hasi zen. Argitalpenak eta aldizkariak ugaltzeaz gain, hauen euskararekiko konpromezua areagotu zen. *Egan*, ordurarte elebidun izana, orriak sei aldiz biderkatzeaz gain, euskara hutsean argitaratzen hasi zen. Horretaz gain Zeruko Argiak aro berri bat hasi zuen, Anaitasuna sortu zen. Ordurarte argitara emandako liburu kopurua bikoiztu zen. Besteak beste: Lizardiaren *Biotz-begietan*, Kirikiñoren *Abarrak*, Txomin Agirrearen *Garoa*, Mogelen *Peru Abarka*, Orixeren *Agustin gurenaren aitorkizunak*, ...Jon Etxalde bere lehen nobela argitaratu zuen, *Joanak Joan* 1955ean, ohitura nobeletan ohikoa zen giro idillikotik hein handian urrunduz. Urte berean Loidik *Amabost egun Urgainen* euskal

lehen nobela poliziakoa argitaratu zuen. Guatemalan, hain urruti ze-
goen *Euzko Gogoa* Biarritzera etorri zen, irakurle eta idazleen hurbila-
go egoteko asmoz. Gainera, ordurako Orixe itzulia zen Euskal Herri-
ra. Eta haseran bederen, maixu ukaezin gisan hartua izan zen.

1956. urtea, urte berezia izan zen mugimendu honen baitan. Urte hartan nabarmendu zen belaunaldi zahar eta berriaren arteko etena, nahiz eta haustura osoa 60. hamarkadan eman. Mitxelena Jaunak *Historia de la Literatura Vasca* liburuan nabari du: "un signo de cambio, en cierto sentido radical, que viene notándose en el ambiente del país es la agitada disputa en torno al tipo de lengua que debe ser preferido en la literatura y en general en todas las actividades culturales". Lerro horietan nabari denez, esparru literarioa gero eta irekiagoa aurkitzen da kanpo eraginak bereganatzeko. Euskaldun berriak gero eta gehiago dira eta Euskaltzaindiak eragin dezakeen bideari jarraitzeko gero eta prestuago ageri dira, aurreko garaiko ildoari uko eginez. Ildo horretan, batzuek gehiago, besteak apalago, alpa daitezke Krutwig, Alfonso Irigoién, Txilardegi, Peillen, Jon Mirande, Aresti. ...

Bestalde, 1956. urteko zenbait gertakarik eragin berezia izan zuen. Hala nola Euskaltzaindiak 1956. urtean egin zuen Biltzarra Arantzazun, non gal nagusia izan zen "hizkuntzaren etorkizuna", garaian hil ala bizikoa zela uste baitzuten. Hizkuntza praktiko eta funtzionala nahi zen, hau da normalizatua. Villasenteren hitzetan "literatura-izkuntza normalizatua, unifikatua, tink ezarria eta aldakaitz bihurtua", bestela ezin baitzion gure hizkuntzak, haien ustetan, etorkizunari aurre egin. Txilardegik ere ildo beretik egin zituen bere balez-tapenak, hizkuntza arautua eta osatua aldarrikatuaz.

Eraberean euskararen etorkizunari buruz mintzatu ziren Parisen 1956.ean "Euskal Batzarre Orokorra" deitutako beste batzarre ba-tean.

Ingurune horretan garrantzi berezia izan zuen Koldo Mitxelena-ren partaidetzak. Kritika artikulu gehienak *Egan* aldizkarian argita-ratzen ziren. Bere ustetan "euskal literaturaren tradizioa aintzakotzat hartzera" deitu zuen ereduak ere jarriaz belaunaldi berriek ikus zeza-ten nondik jo behar zuen gerora euskara normalizatuak.

Funtzionaltasun horren aurkako arriskua ikusten zuen garaiko zenbait autoreengan.

Gertakariak pilatzen joan ziren. Poliki-poliki *Euzko Gogoako* idazleak *Egan* aldizkarian idaztera pasa ziren. Nahiz idazleak beren artean oso desberdinak izan, bazituzten antzekotasun nabariak: gehienak euskaldun-berriak ziren, agnostikoak, abertzale berritzaileak, kultura zabalekoak eta euskal literaturari aire berriak itsasteko gogoz beteak.

Aipatu beharrekoa da *Jakin* aldizkariaren sorrera 1956. urtean eta horrek suposatu zuen guztia. *Jakin*, garaiko euskal idazle, haletako asko euskaldun berriak, erreferente garbia izan zen. *Jakinen* inguruan eman zen fenomenoak, herrian indartsu eragiten zetorren bultzadaren aitzin Isla izan zen. *Jakin*zaleek, haseran, Orixeren euskarari jarraitu nahi izan zioten, maisu ukaezintzat baitzeukaten, balna gerora, hizkuntza ballagarri, kulto eta funtzionala egin nahian alde batera utzi zuten haren bidea. Poliki poliki belaunaldi berria eta zaharraren arteko haustura sakontzen joan zen, bai hizkuntza eredu aldetik, bai gai eta estetika aldetik. Poeta, nobelagile berriek lehen pausoak eman zituzten literaturaren gaurkotasan bidean garaiko korronteen ildora gero eta gehiago jarriaz. Krutwig, Aresti eta Jon Mirande poetak eta Txillardegiren lehen nobela existentziala *Leturieren egunkari ezkutua*. Talde honen baitan, gai berriak jorratu ziren, giro hiritarra nagusitu zen erruralaren gainetik, euskeldun berriak ziren asko eta horrek hainbat aurreiritzirik gabe jokatzeko lagundu zien.

Jauzia osoa ez izanik ere, modernitatera eman ziren aurrerapausuak esanguratsuak dira, bai Arestiren *Maldan behera* poeman, bere sinbolu konplexutasuna eta literatur erreferentzia ugariagatik, bai Miranderenean ere, zelnaren bultzada erabakiorra izan baitzen poesiarren berrikuntzan estetika berri baten aire freskoa erakartzean, bai Txillardegiren nobela berrian, gaiak gain, hiriko kultura islatzen zelako, garaiko nobela europearra ezagutzen zuelako, eta nobelan bertan agertzen den mundu ikuskeran, eta baita ere hein batean egituran ere. Aldaketa eta hausturaren azalpen eta zantzuak ugal daitezke nahi hainbat.

60ko hamarkada heldu zenerako, esan daiteke Euskal Herriko hainbat mugimendu politiko-sozial-kultural-literario, benetako jauzia emateko prestatua zegoela. Hamarkada hau oinarrizkoa izango da belaunaldi zahar eta berrien hausturan eta bide berriak, sozial-politiko-ekonomiko-literarioak ulertzeko. Baina hori beste ikastaro bati dagokionez, hemen amaituko dugu sarrera hau.